

سوژه‌های سخن

زیارت عاشورا؛ پیام‌ها و نکته‌ها

حجت‌الاسلام والمسلمین جواد محدثی*

اشاره

«زیارت عاشورا»، از معروف‌ترین، رایج‌ترین و حماسی‌ترین زیارت‌نامه‌هایی است که از پیشوایان دینی نقل شده و در روز عاشورا و اوقات دیگر خوانده می‌شود و مداومت بر آن، آثار و برکات فراوانی دارد. این زیارت‌نامه که از سوی امام محمدباقر علیه السلام به علقمه رضی الله عنه حصرمی آموخته شده، به نوعی مرام‌نامه پیروان اهل بیت علیهم السلام و ادعای شیعیه بر ضد ظلم و جنایتی است که نسبت به دودمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و به‌ویژه حضرت سیدالشهداء علیه السلام در حادثه کربلا انجام شده و تأکیدی است بر جایگاه والای اهل بیت علیهم السلام در منظومه فکری اعتقادی ما.

در این نوشته، بنای ما بر تحقیق سندی این زیارت‌نامه نیست، که دیگران در کتاب‌ها و مقالات متعدد، در باره اعتبار و اسناد آن بحث کرده‌اند؛^۱ بلکه هدف

* محقق و نویسنده.

۱. از جمله: محمدی ری‌شهری، محمد، دانشنامه امام حسین علیه السلام، قم: دار الحدیث، ج ۱۲، ص ۷۷ - ۲۱۸.

این مقاله، تحلیل محتوایی و پیام‌های مطرح‌شده در زیارت عاشورا است. اگرچه شاخص اصلی این زیارت، تولاً و تبراً و اعلام موضع نسبت به حق و باطل، اظهار پیروزی و سلام و درود بر کشته‌شدگان جبهه نور، و ابراز لعن و نفرت و نفرین بر دست‌اندرکاران آن فاجعه بزرگ و مصیبت عظمی است، اما نکته‌ها، پیام‌ها و درس‌های دیگری هم دارد.

مبلغان عزیز می‌توانند بر اساس پشتوانه علمی و اطلاع و مطالعات خویش، به تبیین و تشریح مفاهیم زیارت عاشورا در مجالس حسینی بپردازند. البته محورهایی که در این نوشتار ارائه شده، می‌تواند به محورهای بیشتری هم افزوده گردد. سوژه‌های بیان‌شده، بر اساس درنگ و تأمل بر روی زیارت‌نامه و فرازهای آن ارائه گردیده و امید است سخنوران مراسم عاشورایی بتوانند از آن‌ها الهام و الگو بگیرند.

تحلیل محتوایی زیارت عاشورا

یکایک فرازهای زیارت عاشورا، سرشار از مفاهیم فاخر و معانی ارزنده‌ای است که نیازمند دقت نظر، تحلیل و بررسی موشکافانه است تا عرصه معنایی و گستره محتوایی آن، به‌خوبی دانسته شود و مجاللی شایسته برای بسط فرهنگ ناب حسینی و فهم اندیشه‌های سترگ ولایی فراهم گردد. در این‌جا به‌اختصار به معرفی پیام‌ها و نکته‌های قابل برداشت از این زیارت معرفت‌آفرین می‌پردازیم و مهم‌ترین حوزه‌های معنایی آن را در منظر مبلغان گرامی ترسیم می‌نماییم. در دو محور نخست، به موضوع فرهنگ زیارت و بازشناسی زیارت‌نامه‌های مأثور اشاره می‌شود و در محورهای بعدی محتوای زیارت عاشورا تحلیل خواهد شد.

۱. فرهنگ زیارت

یکی از متون دینی، زیارت‌نامه‌ها هستند که در فرهنگ‌سازی معارف دینی و آموزه‌های اخلاقی نقش بنیادی دارند. از این‌رو، در تبیین معارف دینی، به

سوژه‌های سخن (زیارت عاشورا؛ پیام‌ها و نکته‌ها) ■ ۱۱

زیارت‌نامه‌ها استناد می‌شود. در حقیقت، زیارت‌نامه‌ها مجموعه گران‌سنگی هستند که در عرصه‌های مختلف، مانند مسائل: اخلاقی، سیاسی و اجتماعی، مورد استناد قرار می‌گیرند.

امام رضا علیه السلام فرموده:

«إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ وَ إِنْ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَ حُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ»^۱

همچنین امام صادق علیه السلام فرموده:

«مَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ علیه السلام يَوْمَ عَاشُورَاءَ كَانَ كَمَنْ تَشَحَّطَ بِدَمِهِ بَيْنَ يَدَيْهِ»^۲
«إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَ نَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْلُ أَعْلَى مَنْزِلِهِ وَ لِيُصَلِّ رُكْعَتَيْنِ وَ يُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا»^۳

* نکات قابل بحث:

- مشروعیت زیارت، با استناد به روایات پیامبر صلی الله علیه و آله و معصومان و سیره آنان؛
- ثواب و پاداش‌های زیارت که در روایات آمده است؛
- سازندگی و جنبه‌های تربیتی زیارت و ابعاد الگودهی و الگوگیری؛
- شبهات و هابیت درباره زیارت و توسل و گرامی‌داشت یاد پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام و پاسخ به آن‌ها؛
- نقش احیاگری نسبت به یاد بزرگان دین و شهدا در سایه زیارت قبور آنان؛
- زیارت از راه دور با خواندن زیارت‌نامه، یا زیارت از نزدیک و سفرهای زیارتی.

۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۷، ص ۱۱۶.

۲. همان، ج ۹۸، ص ۱۰۵.

۳. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۵۹۹.

۲. متون زیارتی و زیارت‌نامه‌های مأثور

زیارت‌نامه‌هایی که از معصومان علیهم‌السلام نقل شده و دارای سند است، اهمیت دارد و دقت در مضامین آن‌ها آموزنده است. در این متون، هم معارف دینی مطرح است، هم سیمای اهل بیت علیهم‌السلام و فضایل و مناقب آنان، هم پیوند زائر با ایشان، هم ستایش از عملکرد و اوصاف خوب آن پیشوایان.

* نکات قابل بحث:

- فرق زیارت مأثور و غیرمأثور؛
- ارزش محتوایی و استنادی زیارت‌های مأثور؛
- مفاهیم اعتقادی، اخلاقی، تاریخی و ارزشی زیارت‌نامه‌ها؛
- اهتمام ائمه به تعلیم شیعه از راه زیارت‌نامه‌ها و آموزش این متون؛
- تلاش علمای شیعه در طول تاریخ برای ثبت و نقل و تدوین این روایات و زیارات؛
- ترجمه‌ها و شرح‌هایی که بر بعضی زیارات نوشته شده است؛
- مستند بودن زیارت عاشورا: پاسخی به شبهه افکنی برخی مخالفان، و این‌که زیارت عاشورا به نقل علقمه حضرمی از امام باقر علیه‌السلام است. در مفاتیح الجنان نیز به این مطلب اشاره شده است. در کتاب‌ها و مقالات هم بحث‌های علمی و پژوهشی دقیقی در باره سند زیارت انجام گرفته است؛
- آداب زیارت و حضور در حریم‌ها و زیارت از دور و نزدیک؛
- نقش تربیتی و فرهنگی مزارها و بقاع منسوب به اهل بیت علیهم‌السلام؛
- در ادامه، وارد بحث اصلی این نوشتار، یعنی «پیام‌های محتوایی زیارت عاشورا» می‌شویم و به بررسی فراز به فراز عبارات و معانی آن می‌پردازیم:

۳. عظمت حادثه کربلا

در فراز «لَقَدْ عَظُمَتِ الرَّزِيَّةُ...»، از عظمت این فاجعه بی‌نظیر و مصیبت بزرگ یاد

شده است؛ تبیین بازتاب این سوگ و حادثه عظیم، در آسمان‌ها و میان کربویان.

* نکات قابل بحث:

- ابعاد فاجعه کربلا، خشونت دشمن و مظلومیت اهل بیت علیهم‌السلام؛
- پرداختن به عمق این تراژدی و مظلومیت، در کنار بُعد حماسی و انقلابی آن؛
- زیر پا گذاشتن همه مقررات جنگی از سوی سپاه دشمن (جنايات جنگی سپاه یزید)؛
- عبرت‌های عاشورا: چه شد که پنجاه سال پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین حادثه‌ای پیش آمد؟؛

- چرا حادثه عاشورا «مصیبت» است؛ آن هم عظیم‌ترین مصیبت؟؛

- در حادثه کربلا، غیر از شهادت امام علیه‌السلام و اصحاب حضرت، هتک حرمت اسلام و قرآن شد. گوشه‌ای از زیارت امام زمان علیه‌السلام خطاب به جدش امام حسین علیه‌السلام، ابعاد این فاجعه را نشان می‌دهد که ضربه به اسلام و دین بود. فاجعه کربلا، فقط کشتن فرزند پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نبود؛ بلکه احیای خط جاهلیت و کشتن تکبیر، تهلیل، نماز و قرآن بود؛ «فَالْوَيْلُ لِلْعَصَاةِ الْفُسَّاقِ لَقَدْ قَتَلُوا بِقَتْلِكَ الْإِسْلَامَ وَعَطَّلُوا الصَّلَاةَ وَالصِّيَامَ وَتَقَضُوا السُّنْنَ وَالْأَحْكَامَ وَهَدَمُوا قَوَاعِدَ الْإِيمَانِ وَحَرَّفُوا آيَاتِ الْقُرْآنِ ... وَفَقَدَ بِفَقْدِكَ التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ وَظَهَرَ بَعْدَكَ التَّغْيِيرُ وَالتَّبْدِيلُ وَالْأَهْوَاءُ وَالْأَضَالِيلُ وَالْفِتْنُ وَالْأَبَاطِيلُ وَأَصْبَحَ كِتَابُ اللَّهِ بِفَقْدِكَ مَهْجُورًا...»^۱

۴. لعن کردن و برائت جستن

از موضوعات محوری در زیارت عاشورا، «سلام و لعن» است. سلام بر امام و شهدا، و لعن بر قاتلان و دشمنان. این سلام و لعن، نماد تولّا و تبرّا است که از فروع دین است. لعن افراد بد و کافر و ظالم در قرآن نیز بارها آمده است. اظهار

۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، پیشین، ج ۹۸، ص ۳۱۷.

برائت، نشان‌دهنده «موضع» برای یک مؤمن است. تا پایان زیارت عاشورا، این لعن‌ها چندین بار تکرار شده است؛ هم به عنوان کلی و هم با اسم بردن از بعضی‌ها، تا صراحت بیشتری داشته باشد.

* نکات قابل بحث:

- اصل لعن و اظهار برائت، اصلی قرآنی و دینی جایز است و شبهه مخالفان، گواه بی‌اطلاعی آنان است؛
- سلام و لعن، نوعی اعلام مواضع و نشان‌دهنده جهت‌گیری اجتماعی و سیاسی است؛ مثل مرگ بر آمریکا و اسرائیل؛
- پایه‌گذاران ظلم به اهل بیت علیهم‌السلام پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم؛
- ریشه ظلم‌های بعدی، از جمله عاشورا، در حوادث پیشین؛
- جریان‌شناسی باطل و ضد حق در طول تاریخ (أُمَّةٌ أَسَّسَتْ أَسَاسَ الظُّلْمِ...)
- جایگاه والای اهل بیت علیهم‌السلام در نظام اسلامی و توطئه کنارزدن آنان (دَفَعْتَكُمْ عَنْ مَقَامِكُمْ...).

۵. مباشران، یاوران، حامیان و راضیان ظلم

گاهی در ظلم و جنایتی که انجام می‌گیرد، کسانی به طور مستقیم دخالت دارند و «عامل» اند. گاهی نیز کسانی سیاهی لشکرند، پشتیبان‌اند، تبلیغات‌چی‌اند، زمینه‌سازند، ابزار و امکانات را فراهم می‌نمایند، پول می‌دهند و حمایت زبانی می‌کنند، یا حداقل در دل به آن عمل جنایت‌کارانه راضی و خوشحال‌اند. همه اینان، «شریک جرم» اند و مورد مؤاخذه و مستحق لعن و برائت می‌باشند. در زیارت عاشورا، این بینش و بصیرت داده می‌شود که تنها صحنه‌گردانان و مباشران را نینند؛ بلکه دست‌های پشت پرده و عوامل اصلی مخفی یا زمینه‌سازان حوادث را هم بشناسیم.

* نکات قابل بحث:

- هم‌دستی عاملان قتل، زمینه‌سازان و حامیان (نگاه جریان‌شناسانه)؛

- دشمن‌شناسی و شناخت چهره‌های پنهان و پشت پرده؛
- نگاه واحد به مباشران توطئه و جنایت، و عوامل پشت پرده و حامیان و ساکتان و راضیان؛
- تحلیل واژه‌هایی مانند: «الْمُهَيِّدِينَ لَهُمْ»، «اشياع»، «اتباع» و «اولیاء» در این بخش، و تعبیری مثل «أَسْرَجَتِ وَالْجَمَّتِ وَتَنَقَّبَتِ» در فراز بعدی، و نیز مشارکت آنان که حتی اسب و زین و لجام برای نیروهای عمر سعد و ابن زیاد فراهم کردند.

۶. سَلِمٌ وَ حَرْبٌ

مسلمان نمی‌تواند نسبت به جریان حق و باطل، بی‌تفاوت باشد. جهاد با دشمنان حق و مبارزه با باطل، و هم‌بستگی و نصرت حق و یاری خط‌ائمه و ولایت، یک تکلیف است و بی‌تفاوتی، نوعی ترک تکلیف به شمار می‌رود (سَلِمٌ لِمَنْ سَأَلَكُمْ وَ حَرْبٌ لِمَنْ حَارَبَكُمْ).

* نکات قابل بحث:

- به جای تعبیر «مُسالِم» و «مُحارب»، کلمه «سَلِم» و «حَرْب» آمده است که نشانه عمق این مواضع است و تأکید بیشتری را می‌رساند.
- تکلیف‌مداری و موضع‌داشتن در برابر جریان حق و باطل؛ یعنی نفی بی‌طرفی؛
- شاخص بودن اهل بیت عليهم‌السلام و صاحبان ولایت برای این دوستی و دشمنی (سَأَلَكُمْ وَ حَارَبَكُمْ)؛
- آشتی‌ناپذیری حق و باطل تا قیام قیامت (إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)، و مقطعی نبودن این موضع‌گیری؛
- روایاتی که در مورد حب و بغض یا توأماً و تبراً است (هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ).

۷. جبهه متحد دشمنان اسلام

دشمن‌شناسی، از نکات محوری این زیارت است. دشمنی دیرین آل امیه، آل زیاد و آل مروان با خط اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام، از زمان پیامبر بوده و تا کربلا و بعد از آن هم ادامه داشته است.

برای این‌که شبهه‌ای باقی نماند و همه چهره‌ها شناخته شوند، افزون بر این دودمان‌های عنادپیشه (آل امیه، آل زیاد و آل مروان)، به برخی هم که چهره‌های اصلی بوده‌اند، تصریح شده است، مانند: ابن مرجانه، عمرسعد و شمر. این بحث، بصیرت‌افزایی دارد و فهم دشمن‌شناسانه را افزایش می‌دهد.

* نکات قابل بحث:

- سابقه دشمنی بنی‌امیه، آل زیاد و آل مروان با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و مسلمانان و حضور مستمر آنان در حرکت‌های ضد اهل بیت علیهم‌السلام؛

- نقش منافقانه گروه‌های یادشده بر ضد مسلمانان و اهل بیت علیهم‌السلام و نفوذ در مراکز حساس قدرت؛

- شناساندن چهره ابن زیاد (ابن مرجانه)، عمرسعد و شمر و دیگر جنایت‌کاران صحنه عاشورا، مثل: خولی، سنان، شبت، حرمله، محمد بن اشعث و مروان حکم؛^۱

- نقش مصداق‌شناسی در جریان مبارزات و اکتفانکردن به کلی‌گویی؛

- شناخت شمرها، ابن زیادها، حرمله‌ها و مروان‌های زمان حاضر و دنیای معاصر (تداوم خط حق و باطل).

۸. فرهنگ فدا و خون‌خواهی

در زیارت عاشورا و برخی زیارت‌های دیگر، تعبیراتی همچون: «بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي وَ نَفْسِي وَمَالِي وَأُسْرَتِي» دیده می‌شود.

۱. برای شناخت چهره‌های مخالف، رک: پورامینی، محمدباقر، چهره‌ها در حماسه کربلا، قم: بوستان کتاب،

یک مؤمن و شیعه واقعی، باید در راه دینش از همه چیز بگذرد و خدا و دین برای او، از همه چیز، حتی از مال و جان خودش و پدر و مادرش هم مهم‌تر باشد. این مضمون، در قرآن کریم نیز مطرح است؛ «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ...»^۱

* نکات قابل بحث:

- محبت، تنها به ادعا نیست؛ بلکه در عمل باید ثابت شود (پیوند ایمان و عمل)؛
- مُحِب اهل بیت علیهم‌السلام، باید آماده فداکردن همه چیزش در این راه باشد (عشق و پای‌بندی به لوازم آن)؛
- خون‌خواهی اهل بیت علیهم‌السلام، یک ارزش و توفیق است که باید از خدا خواست (أَنْ يَرْزُقَنِي...)
- حرکت در خط خون‌خواهی شهدای کربلا، حرکت در مسیر امام زمان عجل‌الله‌فرجه است؛ چون او منتقم خون شهدای کربلا است (أَيْنَ الطَّالِبِ بَدَمِ الْمَقْتُولِ بِكَرْبَلَاءَ = دعای ندبه)؛
- با وجود نهضت توأبین و قیام مختار، هنوز تقاص خون امام حسین علیه‌السلام گرفته نشده و این خون‌خواهی ادامه دارد؛ چون خون‌خواهی واقعی، وقتی است که خط امام حسین علیه‌السلام و راه اهل بیت علیهم‌السلام احیا و حاکم شود و دین خدا در جهان نافذ باشد (أَيْنَ الْمُدَّخِرُ لَتَجْدِيدِ الْفَرَايِضِ وَالسُّنَنِ = دعای ندبه)؛
- شعار یاران امام زمان عجل‌الله‌فرجه نیز همین خون‌خواهی است (یا لثاراتِ الحُسَيْنِ)؛ پیوند عاشورا و انتظار، عاشوراییان و منتظران؛
- در دعاها و زیارت‌نامه‌های دیگر نیز درخواست و آرزوی خون‌خواهی مطرح

است (جَعَلْنَا وَإِبَّاءَكُمْ مِنَ الطَّالِبِينَ بِثَأْرِهِ مَعَ وَكَيْهِ الْإِمَامِ الْمَهْدِيِّ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ)؛^۱
 - ارزش قیام خون خواهانه در رکاب امام حق از اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ (مَعَ إِمَامٍ مَنْصُورٍ
 مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ)؛

- قیام های خون خواهانه پس از حادثه عاشورا، قیام مردم مدینه، توابین و مهم تر از
 همه قیام مختار.

۹. تقرب به خدا و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ

راه تقرب به خدا و رسول و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، برائت جستن از دشمنان آنان است.
 تنها نماز خواندن و حج رفتن، عامل قرب نیست. وسیله تقرب، در خط صحیح
 اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ بودن است (أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ... بِمُؤَالَاتِكَ وَبِالْبِرَاءَةِ...).

* نکات قابل بحث:

- لزوم و اهمیت تقرب به خدا؛
 - ضرورت تقرب به پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَامُ؛
 - چه چیزهایی عامل قرب است؟ (عوامل قرب آور)؛
 - اساس تقرب، با ولایت و برائت است (بِمُؤَالَاتِكَ وَبِالْبِرَاءَةِ مِمَّنْ أَسَّسَ أَسَاسَ
 ذَلِكَ)؛

- در برائت از باطل، باید به بنیان گذاران، رهروان، پیروان و همه همسویان با باطل
 توجه داشت (أَسَّسَ، بَنَى، جَرَى، أَشْيَاعِهِمْ، أَتْبَاعِهِمْ)؛
 در این فراز، باز هم موالات و معادات، تولاً و تیراً، سلم و حرب، ولی و عدو، مطرح
 شده است که همین مسأله را می رساند. نکته جدید در این فراز، ناصبی ها است
 (الْناصِبِينَ لَكُمْ الْحَرْبِ) که دنباله های آنان، امروز هم در گوشه و کنار وجود دارند.

۱. توصیه امام باقر عَلَيْهِ السَّلَامُ به شیعه، جهت تسلیت گویی در روز عاشورا.

۱۰. سبک زندگی اهل بیتی

در فراز دیگر (اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ...)، درخواست حیات طیبه و نوع عالی زندگی و مرگ، همچون حیات و موت دودمان پیامبر خواسته شده است که بیانگر نوع و سبک زندگی اسلامی هم می‌باشد. خاندان پیامبر ﷺ، برای ما الگو هستند؛ هم برای نوع زندگی و هم از نظر نوع مرگ؛ زندگی و مرگ برای خدا و در راه خدا و طبق دین خدا.

زندگی ما، هم بعد فکری و اعتقادی دارد، هم بعد اخلاقی و رفتاری و هم بعد احکام و قوانین و حلال و حرام. حیات مسلمان باید از بدو تولد تا واپسین دم حیات، بر مدار دین و بر محور هدایت و ولایت معصومان ﷺ باشد.

* نکات قابل بحث:

- فرق بین «حیات و موت» و «محیا و ممات» (اشاره به سبک و شیوه)؛
- محمد و آل محمد، اسوه و الگوی ما در حیات و ممات؛
- زندگی عقیده‌محور، تکلیف‌محور، دین‌محور و عزت‌محور، سبک زندگی محمد و آل محمد است؛
- هویت مکتبی، استقلال فرهنگی و الگوگیری از اسوه‌های مکتبی و دینی؛
- مراعات آداب و سنن اسلامی در همه عرصه‌ها، همچون: ولایت، تربیت، شغل و درآمد، معاشرت، خوردن و آشامیدن و پوشیدن، روابط با دیگران (دوست و دشمن)؛
- ضرورت شناخت سیره معصومین ﷺ جهت الگوگیری از آنان و تنظیم شکل زندگی بر اساس «مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ»؛
- جهاد و شهادت، یکی از شاخصه‌های زندگی و مرگ بر اساس الگوهای اهل بیت ﷺ؛
- مراجعه به زیارت جامعه در تبیین شیوه و خصال آل محمد (فِعْلُكُمْ الْخَيْرُ وَ عَادَتُكُمْ الْإِحْسَانُ وَ سَجِيَّتُكُمْ الْكَرَمُ...).

۱۱. تأکید بر دشمن‌شناسی و برائت

در فرازهای پایانی زیارت عاشورا، مجدداً به ترسیم خطوط دشمنی آل امیه و یزیدها و ابوسفیان‌های تاریخ می‌پردازد و عمق کینه آنان را نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام نشان می‌دهد.

* نکات قابل بحث:

- جشن و شادی امویان بر حادثه عاشورا و مبارک‌دانستن روز شهادت امام حسین علیه‌السلام (إِنَّ هَذَا يَوْمٌ تَبَرَّكْتُ بِهِ...);
- شناخت چهره شجره خبیثه و ملعونه امویان و مروانیان (أَكَلَةَ الْأَكْبَادِ اللَّعِينُ ابْنُ اللَّعِينِ عَلَى لِسَانِكَ وَ لِسَانِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ...);
- شجره ملعونه در قرآن، بنی‌امیه‌اند (اسراء، آیه ۶۰);
- احکام شرعی روز عاشورا، مانند: پرهیز از شادی، کراهت روزه‌گرفتن، لزوم سوگواری و اظهار حزن، تعظیم شعائر؛
- لعنت دوباره ظالمان و درخواست عذاب الهی برای آنان (فَضَاعِفُ عَلَيْهِمُ اللَّعْنُ مِنْكَ وَ الْعَذَابُ);
- طرح دوباره تقرب به خدا به وسیله برائت از دشمنان و موالات با اهل بیت علیهم‌السلام (اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ...);
- طرح دوباره اولین ظالمان به خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حامیان آن ظالمان و پیروان و دنباله‌روان (وَ شَابَعَتْ وَ بَايَعَتْ).

۱۲. سلام بر شهیدان

نکوداشت و یاد شهیدان و نام‌بردن از آنان و طرح فداکاری ایشان، احیای فرهنگ جهاد و شهادت است. در فقرات پایانی، از فداکاران و جان‌باختگان در رکاب امام علیه‌السلام یاد می‌شود و بر چهره‌های شاخص شهدای اهل بیت (امام حسین، علی اکبر و اولاد امام و اصحاب امام) سلام و درود فرستاده می‌شود. پس از آن، بار

دیگر بر سران ظلم و بنیان‌گذاران ستم بر اهل بیت علیهم‌السلام و نیز بر یزید، ابن زیاد، شمر، عمرسعد، آل ابی سفیان، آل زیاد و آل مروان که همه جزو ملت واحد کفرند، لعن می‌فرستیم و از آنان براءت می‌جوییم؛ «الکفر ملّة واحدة».

* نکات قابل بحث:

- ویژگی‌های اصحاب با وفای امام حسین علیه‌السلام و الگوگیری از آنان؛
- معرفی خاندان‌های ضد اهل بیت علیهم‌السلام و پیشینه کفر و نفاق آنان و نقش این بصیرت در عمل یک مسلمان؛
- تأکید بر صد سلام و صد لعن، و نقش موضوع تکرار در خصوص اظهار ولایت یا براءت از دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام در تعمیق باورها و ثبات عقیده؛
- درخواست این‌که این زیارت آخرین زیارت نباشد و توفیق استمرار در این راه نورانی و الگو بودن این برنامه برای همه ایام و طول عمر.

منابع دیگر برای مطالعه

- با توجه به مباحث این زیارت‌نامه و پیام‌های آن، برای مطالعه بیشتر می‌توان به کتاب‌هایی که در باره موضوعاتی از قبیل: یاران امام حسین علیه‌السلام، شرح زیارت عاشورا، زیارت و آداب و آثار آن، حوادث و وقایع عاشورا، و یا دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام پرداخته‌اند، مراجعه کرد؛ به عنوان نمونه، چند کتاب یادآوری می‌شود:
- پورامینی، محمدباقر، چهره‌ها در حماسه کربلا، قم: بوستان کتاب.
 - محدثی، جواد، درس‌هایی از زیارت عاشورا، قم، بوستان کتاب.
 - محمدی ری شهری، محمد، شهادت‌نامه امام حسین علیه‌السلام، قم: دار الحدیث.
 - محدثی، جواد، فرهنگ زیارت، تهران: نشر مشعر.
 - ناظم‌زاده، اصغر، اصحاب امام حسین علیه‌السلام، قم: بوستان کتاب.
 - آقاتهرانی، مرتضی، یاران شیدایی حسین بن علی، قم: نشر ولاء منتظر.
 - حسینی میلانی، سید علی، ناگفته‌هایی از حقایق عاشورا، قم: مرکز حقایق اسلامی.

- محدثی، جواد، پیام عاشورا، قم: زمزم هدایت.
- جوادی آملی، مرتضی، فلسفه زیارت و آیین آن، قم: اسراء.
- رکنی، محمدمهدی، شوق دیدار، مشهد: آستان قدس رضوی.
- عندلیب همدانی، حسین، ثارالله؛ خون حسین علیه السلام در رگ‌های اسلام، قم: انتشارات خیمه.
- قادری، سید محمدتقی، بر کدامین مصیبت باید گریست؟، قم: انتشارات نصایح.
- صالح‌نیا، یحیی، الوتر الموتور، تهران: مرکز رسیدگی به امور مساجد.
- جمعی از نویسندگان، نینوا و انتظار تأملی نو، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی علیه السلام.
- پورسیدآقایی، مسعود، عاشورا و انتظار، قم: انتشارات حضور.
- هراتیان، علی، عاشورا؛ مکتب انتظار، قم: نشر سبط النبی.